

Wanneer of geen en is

Asymmetrische exclusieve disjuncties in het Nederlands

INGRID VAN CANEGEM-ARDIJNS & WILLIAM VAN BELLE*

Abstract

In everyday language the connective *of* ('or') can be assigned an inclusive or an exclusive meaning. The former coincides with the meaning of the logical connector ' \vee ', stating that ' $p \vee q$ ' is true if at least one of the disjuncts is true, and is currently regarded as the basic meaning of 'or'. The latter arises as an implicature stating that not both disjuncts are true. As an implicature, the exclusive reading is cancellable: a speaker who utters ' p or q ' may withdraw the implicature that not both disjuncts are true by adding 'and maybe both'. However, in the asymmetric Dutch disjunctive constructions discussed in this paper, the exclusive reading is not cancellable: the conditional disjunction ('Do A or I will do B'), the exceptive *or*-construction (litt. 'A, or B should be the case', 'A unless B is the case'), and the commenting *or*-construction (e.g. 'Do A! Or is B the case?'). We explain the exclusive interpretation of these constructions, as well as the indefeasibility of that interpretation, on semantic-pragmatic grounds in terms of speech act theory.

● I Inleiding

Disjuncties met het nevenschikkend voegwoord *of* worden in de literatuur doorgaans ingedeeld in twee types: inclusieve disjuncties en exclusieve disjuncties. In een inclusieve disjunctie (1) sluiten de door de disjuncten beschreven standen van zaken elkaar niet uit, terwijl in een exclusieve disjunctie (2) de disjuncten niet beide tegelijk naar de reële stand van zaken kunnen verwijzen.

- (1) Het zou waarschijnlijk gaan regenen. Marie gaf Jan het advies om zich daarnaar te kleden. Om niet nat te worden, raadde ze hem aan een paraplu of regenjas mee te nemen. (Breheny, Katsos & Williams 2006: 460)

* Ingrid Van Canegem-Ardijns, Onderzoekseenheid Nederlandse, Duitse en computationele taalkunde, K.U. Leuven, Blijde-Inkomststraat 21 bus 3308, 3000 Leuven, ingrid.vancanegem-ardijns@arts.kuleuven.be. William Van Belle, Onderzoekseenheid Nederlandse, Duitse en computationele taalkunde, K.U. Leuven, Blijde-Inkomststraat 21 bus 3308, 3000 Leuven, william.vanbelle@arts.kuleuven.be

- (2) Max is in Miami *of* hij is in Palm Beach. (Bach 2004: 481)

In de inclusieve disjunctie in (1) sluit Marie niet uit dat Jan een paraplu én regenjas zou meenemen. Dit inclusieve gebruik van *of* als ‘en/ of’ sluit aan bij dat van de logische disjunctieconnector ‘v’: ‘p v q’ is immers waar wanneer ten minste een van de disjuncten waar is. In de exclusieve disjunctie in (2) kunnen de disjuncten echter niet beide naar de reële stand van zaken verwijzen omdat de disjuncten incompatibel zijn. In de linguïstiek en de logica is men het er niet helemaal over eens of er op basis van de inclusieve en de exclusieve betekenis van *of* één dan wel twee voegwoorden *of* onderscheiden dienen te worden (o.a. Lakoff 1971, Ducrot 1973: 85-102, Seuren 1975: 304-315, Pelletier 1977, McCawley 1981/1993). De idee dat er sprake is van slechts één voegwoord *of* kent het grootste aantal aanhangers (o.a. Seuren 1975, Pelletier 1977 en McCawley 1981/1993). In deze visie wordt de exclusieve interpretatie afgeleid als een pragmatische verrijking van de letterlijke, logische betekenis, als een ‘conversationele implicatuur’. Dat wordt geïllustreerd met de exclusieve disjunctie in (3).

- (3) Terwijl Marie en Jan aan het winkelen waren, begon het te regenen. Hoewel Marie niet veel geld bij zich had, bood ze Jan aan om een paraplu *of* regenjas voor hem te kopen. (Breheny, Katsos & Williams 2006: 460)

Dat de exclusieve interpretatie van *of* in (3) een implicatuur is, blijkt uit het feit dat ze achteraf ontkend of opgeschort kan worden zonder dat er een contradictie ontstaat (Van Belle 2003: 105). Zo kan de spreker van (3) eraan toevoegen: ‘*of*, als ze genoeg geld had, beide’. Ook in (2) wordt de exclusieve interpretatie tot de pragmatische verrijking gerekend. Die exclusieve interpretatie is hier echter niet annuleerbaar, maar dat komt niet omdat *of* een andere (nl. exclusieve) betekenis zou hebben, maar omdat beide disjuncten incompatibel zijn op basis van onze wereldkennis: een persoon kan niet op twee plaatsen tegelijk zijn (vergelijk Bach 2004: 481). Volgens Pelletier (1977: 64) is de enige manier om aan te tonen dat een bepaalde zin een exclusief *of* bevat, zich voor te stellen dat beide disjuncten waar zijn en dat een dergelijke stand van zaken zou meebrengen dat de disjunctie onwaar is. Voorbeelden van dergelijke *of*-constructies zijn er volgens hem niet. Ook een zin als (2) is geen tegenvoorbeeld omdat beide disjuncten onmogelijk tegelijk waar kunnen zijn. Lakoff (1971) en Ducrot (1973) onderscheiden daarentegen wel twee voegwoorden *of*. De keuze ‘kaas *of* dessert’ op een menukaart van een restaurant kan volgens Ducrot (1973: 98-100) namelijk enkel exclusief geïnterpreteerd worden omdat de klant recht heeft op kaas *of* op dessert, maar niet op beide.

Het is binnen deze context dat de Nederlandse *of*-constructies in (4) tot (12) bekeken moeten worden: het zijn namelijk voorbeelden van disjuncties waarvan het exclusieve karakter niet geannuleerd kan worden, hoewel de standen van zaken waarnaar de disjuncten refereren in principe compatibel zijn.

- (4) Zwijg of ik haal de directeur. (ANS 1997: 1535)
- (5) Je houdt je mond of je krijgt geen toetje. (Van der Heijden 1999: 174)
- (6) We moeten vertrekken of we zullen te laat komen. (Malepaard 2007: 334)

- (7) Morgen gaan we wandelen of het zou moeten¹ regenen. (ANS 1997: 1537)
- (8) U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, of er moeten zich complicaties voordoen. (ANS 1997: 1537)
- (9) We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk of ons budget moet dat niet toelaten. (Malepaard 2007: 316)

- (10) Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken? (ANS 1997: 1536)
- (11) Ga zitten, of heb je geen tijd? (ANS 1997: 1536)
- (12) Piet komt morgen langs – of wist je dat al?

Constructies als (4) – (6) worden ‘conditionele disjuncties’ (Vandeweghe 2004: 270), ‘pseudo-imperatieve constructies’ (Declerck & Reed 2001:403) of ‘ultimatieve *of*-constructies’ (Welschen 1999: 92) genoemd. In dit artikel gebruiken we de eerste term. Dergelijke uitingen zijn typisch bedoeld als een conditioneel dreigement of conditionele waarschuwing, waaruit de toehoorder typisch de inferentie afleidt dat alleen als hij gehoor geeft aan de inhoud van het eerste lid (d.i. als hij zwijgt), de sanctie of het negatieve gevolg in het tweede lid niet wordt uitgevoerd of tot stand komt (d.i. de spreker haalt de directeur niet). De constructies in (7) – (9) worden in de ANS (1997: 1535) omschreven als exclusieve disjuncties waarbij het tweede lid de negatieve voorwaarde noemt voor het eerste, inhoudelijk beschouwd. Welschen (1999: 16) introduceert de term ‘exceptieve *of*-constructie’, een term die erop wijst dat de *of*-zin een exceptie of uitzondering uitdrukt op de geldigheid van de inhoud van het eerste lid. In de constructies in (10) – (12), ten slotte, is het tweede disjunct verbonden aan de pragmatische functie van het voorafgaande disjunct en niet aan de inhoud ervan (Van der Heijden 1999:16): het tweede disjunct geeft als het ware commentaar op het eerste disjunct. We noemen het laatste type constructie dan ook ‘commentariërende *of*-constructie’.

De compatibiliteit van de beschreven standen van zaken staat annulering van de exclusieve interpretatie in principe niet in de weg in de drie constructietypes. Zo is het in (4) in principe best mogelijk dat ‘zwijgen’ en ‘de directeur halen’ samengaan, net zoals in (7) ‘wandelen’ en ‘regenen’ elkaar niet uitsluiten en ook in (10) ‘een borrel willen’ en ‘(in principe/ meestal) geen alcoholische dranken drinken’ compatibel zijn. Desondanks is het in de drie constructietypes niet mogelijk om de exclusieve interpretatie op een aanvaardbare manier te annuleren. Vergelijk:

- (4) a ?? Zwijg of ik haal de directeur, en ik haal sowieso de directeur.
- (7) a ?? Morgen gaan we wandelen of het zou moeten regenen, en we gaan sowieso wandelen.

1 In de ANS luidt het voorbeeld *Morgen gaan we wandelen of het moest regenen*. Aangezien de vorm *moest* in deze constructie in Nederland ongebruikelijk is, hebben we die vervangen door het meer gangbare *zou moeten*.

- (10) a ?? Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken? Of wil je sowieso een borrel?

De constructies in (4) – (12) zijn, zoals bekend, geen prototypische disjuncties en worden in de ANS (1997: 1534-1539, 1554-1556) onder de noemer ‘bijzondere vormen van nevenschikking’ geplaatst. Wat de constructies semantisch en syntactisch zo bijzonder maakt, is in de vakliteratuur al uitvoerig beschreven (o.a. ANS 1997, Van der Heijden 1999). De constructies worden gekenmerkt door een mismatch tussen hun syntactische coördinatieve structuur en de ongelijkwaardigheid van hun disjuncten (vergelijk Culicover & Jackendoff 1997, Van der Heijden 1999). Dat het om coördinaties gaat, blijkt onder meer hieruit dat de disjuncten beide hoofdzinsvolgorde hebben, dat *of* een tegenstellend, disjunctief verband uitdrukt en dat het een vaste positie inneemt tussen het eerste en het tweede disjunct. Vergelijken we de constructies met hun tegenhangers in het Duits – voor zover die al bestaan – dan blijkt ook dat het voegwoord *of* vertaald wordt door het nevenschikkende *oder* en niet door het onderschikkende *ob* (voorbeelden van Van Heeswijck 1987: 99). De exceptieve *of*-constructie heeft geen tegenhanger in het Duits.

- (13) a Je doet het onmiddellijk of je krijgt slaag.
b Du tust es sofort, oder du bekommst Prügel.
- (14) a Overmorgen viert je zus haar verjaardag, of vergis ik mij ?
b Übermorgen hat deine Schwester Geburtstag, oder irre ich mich?

De syntactische ongelijkwaardigheid van de disjuncten is anderzijds al meteen zichtbaar in constructies als (4), (11) en (12), waarin de disjuncten niet dezelfde zinsvorm hebben: in (4) wordt een mededelende zin aan een imperatief verbonden, in (11) een vragende zin aan een imperatief en in (12) een vragende zin aan een mededelende zin.

- (4) Zwijg of ik haal de directeur!
(11) Ga zitten, of heb je geen tijd?
(12) Piet komt morgen langs – of wist je dat al?

Met de syntactische ongelijkwaardigheid van de leden hangt ook samen dat de constructies geen samentrekking van gemeenschappelijke leden toelaten, zoals, bijvoorbeeld, in (5a) en (6a).

- (5) a Je houdt je mond of *(-) krijgt geen toetje.
(6) a We moeten vertrekken of *(-) zullen te laat komen.

De semantische ongelijkwaardigheid van de disjuncten blijkt anderzijds uit de in de literatuur vaak gebruikte betekenisomschrijving met *als niet* (o.a. in ANS 1997: 1534-1537).

- (15) a Zwijg of ik haal de directeur.
b Als je niet zwijgt, haal ik de directeur.

- (16) a U mag volgende week het ziekenhuis verlaten of er moeten zich complicaties voordoen.
 b U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, als er zich geen complicaties voordoen.
- (17) a Ga zitten, of heb je geen tijd?
 b Ga zitten, als je tijd hebt tenminste.

Terwijl de disjuncten in een gewone nevenschikking semantisch onafhankelijk zijn van elkaar, zijn de disjuncten in de conditionele disjunctie, de exceptieve *of*-constructie en de commentariërende *of*-constructie dat niet. Een van beide disjuncten vervult immers een functie in of een pragmatische rol ten opzichte van het andere disjunct.

De semantische ongelijkwaardigheid van de disjuncten brengt met zich mee dat de onderlinge volgorde van de disjuncten vastligt.

- (18) a Je houdt je mond of je krijgt geen toetje.
 b ≠Je krijgt geen toetje of je houdt je mond.
- (19) a We gaan morgen wandelen, of het zou moeten regenen.
 b *Het zou moeten regenen, of we gaan morgen wandelen.
- (20) a Ga zitten, of heb je geen tijd?
 b *Heb je geen tijd, of ga zitten.

Op grond van de semantische én syntactische ongelijkwaardigheid van de disjuncten noemen we de conditionele disjunctie, de exceptieve *of*-constructie en de commentariërende *of*-constructie ‘asymmetrische disjuncties’². In wat volgt lichten we vooral de pragmatische kenmerken van de asymmetrische disjuncties toe en ondersteunen die door syntactische argumenten. In 2 tonen we aan dat de relatie tussen de disjuncten voor elk type constructie op een verschillend niveau van zinsinterpretatie gesitueerd moet worden. We wijzen er ook op dat de verhouding tussen de disjuncten op functioneel niveau hiërarchisch bepaald is, in die zin dat het eerste disjunct functioneel prominenter is dan het tweede disjunct. Het eerste disjunct vormt namelijk de propositionele inhoud van de hoofdtalhandeling

2 Lakoff (1971) en Culicover & Jackendoff (1997) gebruiken de term *asymmetrisch* meer algemeen voor coördinaties waarin de volgorde van de leden vastligt op basis van de semantische afhankelijkheid van de interpretatie van een van de leden. In *Jan kwam thuis en de kinderen kusten hem*, bijvoorbeeld, wordt de gebeurtenis in het tweede conjunct typisch geïnterpreteerd als het temporele vervolg op de gebeurtenis in het eerste conjunct. Bij de constructies in (4) – (12) wordt de semantische afhankelijkheid echter afgedwongen door de semantiek van de constructies zelf en zijn de disjuncten ook op syntactisch niveau ongelijkwaardig. Wij reserveren de term *asymmetrisch* enkel voor coördinaties die gekenmerkt worden door die dieperliggende semantische én syntactische ongelijkwaardigheid van hun disjuncten.

die door de asymmetrische disjuncties gesteld wordt³. In 3 geven we een semantisch-pragmatische verklaring voor het niet-annuleerbare karakter van de exclusieve interpretatie van deze constructies.

2 Pragmatische beschrijving

De relatie tussen het eerste en het tweede disjunct situeert zich bij elk van de drie asymmetrische exclusieve disjuncties op een verschillend niveau van zinsinterpretatie. In 2.1 tonen we aan dat dat het inhoudelijke niveau is bij de conditionele disjunctie, het epistemische niveau bij de exceptieve *of*-constructie en het taalhandelingsniveau bij de commentariërende *of*-constructie. Het onderscheid tussen deze drie niveaus is ontleend aan Sweetser (1990): relaties op het inhoudelijke niveau verwijzen naar verbanden tussen standen van zaken in de realiteit, relaties op het epistemische niveau naar verbanden die door de spreker zelf gelegd worden en relaties op het taalhandelingsniveau naar verbanden tussen gestelde taalhandelingen.

In 2.2 bespreken we vervolgens het gebruik van modaliteit in de drie constructies: de conditionele disjunctie wordt gekenmerkt door een deontisch-modaal betekenisaspect in het eerste disjunct en de exceptieve *of*-constructie door een epistemisch-modaal betekenisaspect in het tweede disjunct – in de commentariërende *of*-constructie vormt het gebruik van modaliteit geen wezenskenmerk. Ten slotte tonen we in 2.3 aan dat het in de drie constructietypes niet telkens om slechts één taalhandeling gaat, maar om een hoofden een daaraan ondergeschikte taalhandeling. Het eerste disjunct, dat de propositionele inhoud van de hoofdtalhandeling uitdrukt, is daarbij functioneel prominenter dan het tweede disjunct.

2.1 Disjuncties op inhoudelijk, epistemisch en taalhandelingsniveau

Conditionele disjuncties worden typisch gebruikt als conditionele dreigementen (21) of conditionele waarschuwingen (22), of rapporteringen daarvan (23). In een conditionele disjunctie heeft het eerste lid de waarde van een bevel, een aansporing of een verbod waarmee in het tweede lid een voor de toehoorder ongewenste sanctie of ongewenst gevolg wordt verbonden, die of dat bij negering van het bevel of het verbod tot stand zal komen. Het tweede disjunct is zo op inhoudelijk niveau verbonden met het eerste disjunct doordat het de negatieve consequentie uitdrukt van de ongeldigheid van het eerste disjunct. Dat blijkt ook uit de mogelijke toevoeging van *anders* in het tweede disjunct, waarbij *anders* geïnterpreteerd dient te worden in de anaforische betekenis van ‘zoniet, als het voorgaande niet van toepassing is’ (Lamiroy & Van Belle 2003, Smessaert & Van Belle

3 De balansschikking wordt door Malepaard (2007) ook een asymmetrische disjunctie genoemd. Toch wordt ze in dit artikel buiten beschouwing gelaten omdat het in de balansschikking niet gaat om de disjunctie van twee aparte proposities, zoals dat wel het geval is in de conditionele disjunctie, de exceptieve *of*-constructie en de commentariërende *of*-constructie. Het eerste disjunct van een balansschikking (*Er gaat geen dag voorbij of hij komt langs*) heeft immers slechts een retorische functie en drukt samen met het tweede disjunct één propositionele inhoud (*Hij komt elke dag langs*) uit. Het heeft bijgevolg geen zin zich te buigen over het al dan niet exclusieve karakter van de disjunctie in het geval van de balansschikking.

2006). Omgekeerd is het eerste disjunct vervangbaar door een voorzetsel- of bijwoordelijke constituent, die eveneens de inhoudelijke aard van de relatie tussen beide disjuncten illustreert.

- (21) a Zwijg of ik haal de directeur.
 b Zwijg of *anders* haal ik de directeur.
 c *In het andere geval* haal ik de directeur.
- (22) a We moeten nu vertrekken of we komen te laat.
 b We moeten nu vertrekken of *anders* komen we te laat.
 c *Zoniet* komen we te laat.
- (23) a Hij moet nu vertrekken of hij komt te laat.
 b Hij moet nu vertrekken of *anders* komt hij te laat.
 c *Anders* komt hij te laat.

De inhoudelijke relatie tussen het eerste en het tweede disjunct is van causale aard. Het eerste disjunct is weliswaar niet de (natuurlijke) oorzaak van het tweede disjunct, maar het tweede disjunct wordt wel door de spreker geconstrueerd als het resultaat van de ongeldigheid van het eerste disjunct. De temporele relatie die door *of* wordt uitgedrukt is dan ook chronologisch: het tweede disjunct wordt slechts dan gerealiseerd wanneer aan het eerste disjunct niet voldaan is.

De temporele relatie die *of* uitdrukt in de exceptieve *of*-constructie is niet chronologisch: in “de naziin wordt teruggeslagen op een alternatief, waarbij het reeds geschetste gevolg niet geldt” (Duinhoven 1985: 292). Belangrijk hierbij is dat de spreker met de *of*-zin een voorbehoud bij de geldigheid van het eerste disjunct uitdrukt en niet, zoals door de omschrijving met *als niet* wordt gesuggereerd en in de ANS (1997: 1537) ook wordt aangenomen, een negatieve voorwaarde voor de inhoud van het eerste disjunct. Met (24a), bijvoorbeeld, drukt de spreker in eerste instantie zijn voornemen uit om te gaan zwemmen, waarna hij dat voornemen enigszins afzwakt met het voorbehoud dat het niet mag regenen. In de omschrijving met *als niet* (24b) is het voornemen zelf van voorwaardelijke aard: de spreker gaat zwemmen als het niet regent.

- (24) a We gaan morgen zwemmen, of het zou moeten regenen.
 b We gaan morgen zwemmen *als* het *niet* regent.
 c We gaan morgen zwemmen, *tenzij/ behalve als* het regent.

Een en ander betekent dat de relatie tussen het eerste en het tweede disjunct in de exceptieve *of*-constructie niet van inhoudelijke, maar van epistemische aard is. Dat blijkt, bijvoorbeeld, ook uit een constructie als (25a), die een interpretatie als conditionele disjunctie (25b) en een interpretatie als exceptieve *of*-constructie (25c) toelaat.

- (25) a We moeten nu vertrekken, of we moeten met de auto gaan (om op tijd te zijn.)
 b Als we nu niet vertrekken, moeten we met de auto gaan.
 c We moeten nu vertrekken, *tenzij* we met de auto gaan.

In beide interpretaties wordt de (deontische) noodzakelijkheid van het eerste disjunct geponeerd (zie ook 2.2), maar terwijl het tweede disjunct van de conditionele disjunctie fungeert als een negatief gevolg van de ongeldigheid van het eerste disjunct, fungeert het tweede disjunct van de exceptieve *of*-constructie als een voorbehoud bij de noodzakelijkheid van het vertrek zelf.

De exceptieve *of*-constructies worden in dit opzicht beter omschreven met *tenzij* of *behalve als* (24c). Het complement van *tenzij/ behalve als* geldt eveneens als een voorbehoud bij wat voorafgaat en niet als een negatieve voorwaarde. Dat het hier om een wezenlijk verschil gaat, blijkt bij inbedding van de constructies onder een werkwoord dat de propositionele attitude van de spreker uitdrukt. De *of*-constructie en de omschrijving met *tenzij/ behalve als* gedragen zich daarbij anders dan de omschrijving met *als niet*.

- (26) a Ik ben er zeker van dat we morgen gaan zwemmen, of Jan zou op bezoek moeten komen.
 b Ik ben er zeker van dat we morgen gaan zwemmen als Jan niet op bezoek komt.
 c Ik ben er zeker van dat we morgen gaan zwemmen, *tenzij/ behalve als* Jan op bezoek komt.

De constructie met *als niet* in (26b) belandt als geheel in objectpositie. De spreker drukt uit dat hij zeker is van de conditionele uitspraak dat er morgen gezwommen wordt als Jan niet op bezoek komt. Bij de *of*-constructie (26a) en de constructie met *behalve als/ tenzij* (26c) valt alleen het eerste deel onder het bereik van het zeker zijn en drukken het complement van *of* en *behalve als/ tenzij* een voorbehoud uit bij het zeker zijn zelf. Wordt *behalve als/ tenzij* samen met zijn complement vooropgeplaatst, dan is het verschil des te duidelijker.

- (26) d *Tenzij/ behalve als* Jan op bezoek komt, ben ik er zeker van dat we morgen gaan zwemmen.

De exceptieve *of*-constructie wordt overigens niet alleen gekenmerkt door het epistemische karakter van de relatie tussen het eerste en het tweede disjunct, maar ook door de epistemische distantie die in het tweede disjunct wordt uitgedrukt (zie 2.2).

In de commentariërende *of*-constructie, ten slotte, wordt het tweede disjunct verbonden met de taalhandeling van het eerste disjunct. In het tweede disjunct betwijfelt de spreker of aan de voorbereidende regels ('preparatory rules', Searle 1969: 60) voor de taalhandeling gesteld in het eerste disjunct voldaan is. Die voorbereidende regels bepalen de noodzakelijke contextuele voorwaarden voor het succesvol stellen van de taalhandeling. Zo wordt met het aanbod in (27) verondersteld dat het aangeboden wenselijk is voor de toehoorder en wordt met het verzoek in (28) en de mededeling in (29) verondersteld dat de toehoorder in staat is om aan het verzoek gehoor te geven en geïnteresseerd is in de mededeling. In het tweede disjunct worden die contextuele voorwaarden echter in twijfel getrokken door de spreker. De spreker voorkomt op die manier dat de toehoorder opmerkt dat zijn gestelde taalhandeling niet zinvol is.

- (27) Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken?
 (28) Ga zitten, of heb je geen tijd?
 (29) Piet komt morgen langs – of wist je dat al?

In constructies als (30) gaat het om meer algemene voorwaarden voor een succesvolle communicatie (bijv. dezelfde taal spreken, niet doof zijn), maar hier leidt de ironische aard van de vraag tot een versterking van de taalhandeling gesteld in het eerste lid. Op die ironische vraag wordt immers een ontkennend antwoord ('toch wel') verwacht, dat geïnterpreteerd wordt als een instemming met de taalhandeling in het eerste disjunct.

- (30) Ga naar boven, of hoor je niet goed? (ANS 1997: 1537).

2.2 Deontische noodzakelijkheid en epistemische onzekerheid

De conditionele disjunctie en de exceptieve *of*-constructie worden beide in wezen gekenmerkt door een modaal betekenisaspect: het eerste disjunct in de conditionele disjunctie drukt 'deontische noodzakelijkheid' uit en het tweede disjunct in de exceptieve *of*-constructie 'epistemische mogelijkheid' – de termen worden hier gebruikt in de betekenis die Van der Auwera & Plungian (1998) eraan geven. Het onderscheid tussen deontische en epistemische modaliteit is bekend. Bij deontische modaliteit gaat het om standen van zaken die als mogelijk of noodzakelijk worden voorgesteld op basis van wetten, principes of regels, die al dan niet door de spreker als autoriteit worden opgelegd (vergelijk ook Huitink 2008: 3-4). Met deontische mogelijkheid worden toelatingen uitgedrukt en met deontische noodzakelijkheid verplichtingen, zoals bevelen en verboden. Bij epistemische modaliteit gaat het om de voorstelling van proposities als mogelijk of noodzakelijk binnen de visie van de spreker. Epistemische mogelijkheid staat daarbij voor onzekerheid en epistemische noodzakelijkheid voor (een hoge graad van) waarschijnlijkheid.

Dat het eerste disjunct in de conditionele disjunctie deontische noodzakelijkheid uitdrukt, valt meteen al hieruit af te leiden dat het eerste disjunct typisch de waarde van een (al dan niet gerapporteerd) bevel of verbod heeft. Het bevel of verbod kan op directe wijze worden uitgedrukt, door een imperatief (31a (=4)) of door het modale hulpwerkwoord *moeten* (31b) of *niet mogen* (31c), of op indirecte wijze, door een equivalente uitdrukking met imperatieve strekking, zoals in (31d) (vergelijk Vandeweghe 2007: 11, Franke 2008: 267).

- (31) a Zwijg of ik haal de directeur.
 b Ze moet nu beginnen trainen, of ze haalt het niet, meent haar trainer.
 c Ik mag nu niet langer blijven treuzelen, of ik kom te laat.
 d Geen woord meer, of je vliegt buiten.

Deontische noodzakelijkheid wordt ook uitgedrukt in het eerste disjunct van de minder typische conditionele disjuncties in (32) – (34)⁴. Dat het wel degelijk om conditionele disjuncties gaat, blijkt, onder meer, uit de mogelijke toevoeging van *anders* in het tweede disjunct.

4 Voor Engelse varianten van deze minder typische voorbeelden, zie Franke (2008).

- (32) a Ik hoop dat je dit geheim houdt, of hij zal razend kwaad zijn.
b Ik hoop dat je dit geheim houdt, of *anders* zal hij razend kwaad zijn.
- (33) a Tevreden of geld terug.
b Tevreden of *anders* geld terug.
- (34) a Ik zal hierover maar zwijgen, of hij begint hij nog te blozen.
b Ik zal hierover maar zwijgen, of *anders* begint hij nog te blozen.

Het eerste disjunct van (32) fungeert, net als (31a), als een verzoek aan de toehoorder. In (32) wordt het verzoek echter op een conventioneel indirecte wijze gesteld met een verwijzing naar de oprechtheidsregel van een verzoek: de spreker drukt zijn hoop of verlangen uit dat de toehoorder gehoor geeft aan zijn verzoek om een geheim te bewaren. Het eerste disjunct van (33) drukt een engagement van de spreker uit. In (33) wil de spreker ervoor zorgen dat de toehoorder (de klant) tevreden is. Is dat niet het geval, dan leidt dat tot een negatieve sanctie, niet voor de toehoorder, maar wel voor de spreker, die het geld terug dient te geven. Ook in (34) drukt het eerste disjunct een engagement van de spreker uit. Het tweede disjunct, dat de motivatie voor dat engagement bevat (vergelijk met Franke 2008: 267), geldt als een negatief gevolg voor een van de betrokken participanten.

In de exceptieve *of*-constructie drukt het in het tweede disjunct verplicht aanwezige modale hulpwerkwoord *moeten* epistemische mogelijkheid uit. De stand van zaken in het tweede disjunct wordt door *moeten* als minder waarschijnlijk voorgesteld. Daarbij drukken de vormen *moest/ zou moeten* een hogere mate van onwaarschijnlijkheid uit dan *moet*. Zo drukt (35b), in vergelijking met (35a), nog sterker uit dat het ingrijpen van de overheid als onwaarschijnlijk en uitzonderlijk wordt beschouwd.

- (35) a Het bedrijf gaat failliet, of de overheid moet ingrijpen. (Duinhoven 1985: 292)
b Het bedrijf gaat failliet, of de overheid moest/zou moeten ingrijpen.

De onwaarschijnlijkheid van het tweede disjunct in de exceptieve *of*-constructie komt overigens niet tot uitdrukking in de omschrijving met *als niet*.

- (35) c Het bedrijf gaat failliet als de overheid niet ingrijpt.

In (35c) is het even waarschijnlijk dat de overheid zal ingrijpen als dat de overheid niet zal ingrijpen. De omschrijving met *tenzij* of *behalve als* is ook in dit opzicht juister dan de omschrijving met *als niet*. *Tenzij* en *behalve als* introduceren een stand van zaken die volgens de spreker normalerwijze niet het geval is (Van Belle 2003: 70), net zoals de stand van zaken die in het tweede disjunct van de exceptieve *of*-constructie wordt uitgedrukt.

- (35) d Het bedrijf gaat failliet, tenzij de overheid ingrijpt.

Dat het tweede disjunct in de exceptieve *of*-constructie als onwaarschijnlijk wordt voorgesteld, zorgt er ook voor dat het eerste disjunct des te stelliger beweerd wordt. Vergelijken we in dit opzicht (36a (=8)) en (36b), dan blijkt dat (36a) een sterkere toestemming uitdrukt om het ziekenhuis te verlaten dan (36b).

- (36) a U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, of er moeten zich complicatie voordoen.
 b U mag volgende week het ziekenhuis verlaten als er zich geen complicaties voordoen.

In de commentariërende *of*-constructie, ten slotte, behoort modaliteit niet tot de wezenskenmerken van de constructie. Het eerste en/ of het tweede disjunct kunnen maar hoeven geen deontische modaliteit uit te drukken.

- (37) Je moet nu ophouden, of hoor je niet goed?
 (38) Kom hier, of moet ik de directeur roepen?

Een constructie als (38) houdt het midden tussen een conditionele disjunctie en een commentariërende *of*-constructie. Met de conditionele disjunctie heeft (38) gemeen dat het tweede disjunct als een sanctie voor de ongeldigheid van het eerste disjunct geïnterpreteerd kan worden. Die sanctie wordt echter in vragende vorm gesteld en lijkt als een retorische vraag te fungeren, waarvan het verwachte ontkennende antwoord ('natuurlijk niet') als een instemming met het eerste disjunct begrepen dient te worden.

2.3 Hoofd- en ondergeschikte taalhandeling

Met de conditionele disjunctie, de exceptieve *of*-constructie en de commentariërende *of*-constructie stelt de spreker een hoofd- en een daaraan ondergeschikte taalhandeling. Het eerste disjunct is daarbij functioneel prominenter dan het tweede: het drukt de propositionele inhoud van de hoofdtalhandeling uit en is apart beweerbaar.

De omschrijvingen met *als niet* die in de literatuur gebruikt worden om conditionele disjuncties te beschrijven, belichten de assertieve kracht van de constructie. Conditionele disjuncties worden daarnaast echter ook gekenmerkt door een directieve kracht. Ze zijn door de spreker immers in eerste instantie bedoeld om de toehoorder ertoe aan te zetten de inhoud van het eerste disjunct uit te voeren. Wie bijvoorbeeld (39) (= (4)) uit, heeft een bevel geuit, namelijk dat de toehoorder moet zwijgen⁵.

- (39) Zwijg of ik haal de directeur.

Conditionele disjuncties van de vorm *p of q* kunnen, bijgevolg, als een conjunctie van twee taalhandelingen beschouwd worden: een taalhandeling die geassocieerd is met *p* en die

5 De conditionele disjunctie verschilt op dit vlak enigszins van de conditionele conjunctie, die ook gebruikt kan worden in constructies waarin het directieve karakter van de imperatief in het eerste conjunct naar de achtergrond verschoven wordt. In *Hang de was buiten en het begint te regenen*, bijvoorbeeld, moet het gebruik van de imperatief in het eerste conjunct niet begrepen worden als een stimulans voor de toehoorder om de situatie in het eerste conjunct tot stand te brengen. De directieve kracht van de imperatief heeft hier voornamelijk een retorische functie: door een imperatief in plaats van een gewone, conditionele *als*-zin te gebruiken, geeft de spreker niet enkel de voorwaardelijke relatie tussen beide conjuncten weer, maar vraagt hij de toehoorder ook zich in te beelden dat de situatie in het eerste conjunct tot stand komt en wat de gevolgen daarvan zijn. (Voor een uitvoerige bespreking van de conditionele conjunctie, zie Boogaart 2004 en Fortuin & Boogaart 2009.)

meestal directief is, en een assertieve taalhandeling die *als niet-p, dan q* als propositionele inhoud heeft (Franke 2008: 268). Die assertieve taalhandeling is functioneel ondergeschikt aan de directieve taalhandeling: de bewering dat het niet opvolgen van het bevel of het verbod leidt tot ongewenste sancties of nadelige gevolgen, fungeert als een waarschuwing en stimulans voor de toehoorder om aan het bevel of het verbod in het eerste disjunct gehoor te geven (Fillenbaum 1986: 191)⁶.

Ook in de exceptieve *of*-constructie is er sprake van een hoofd- en een daaraan ondergeschikte taalhandeling. Dat bleek al uit (26a) (hier herhaald als (40b)), waar de constructie ingebed werd onder een werkwoord dat de propositionele attitude van de spreker uitdrukt. Bij een dergelijke inbedding valt alleen het eerste deel van de exceptieve *of*-constructie onder het bereik van de uitgedrukte propositionele attitude. Als de constructie de propositionele inhoud van slechts één taalhandeling zou uitdrukken, zou ze als geheel het object vormen van het werkwoord dat de propositionele attitude uitdrukt, zoals, bijvoorbeeld, wel het geval is voor de parafrase met *als niet* in (40c).

- (40) a We gaan morgen zwemmen, of Jan zou op bezoek moeten komen.
 b Ik ben er zeker van dat we morgen gaan zwemmen, of Jan zou op bezoek moeten komen.
 c Ik ben er zeker van dat we morgen gaan zwemmen als Jan niet op bezoek komt.

Dat de omschrijving met *als niet* de propositionele inhoud van slechts één taalhandeling uitdrukt en de exceptieve *of*-constructie niet, is ook af te leiden uit het feit dat de omschrijving met *als niet* wel als geheel bevaagbaar is, en de exceptieve *of*-constructie niet.

- (41) a We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk of ons budget moet dat niet toelaten.
 b *Gaan we deze zomer op vakantie naar Frankrijk, of ons budget moet dat niet toelaten?
 c We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk als ons budget dat toelaat.
 d Gaan we deze zomer op vakantie naar Frankrijk als ons budget dat toelaat?

Opnieuw sluit het gedrag van de exceptieve *of*-constructie aan bij dat van de omschrijving met *tenzij/ behalve als*: ook daar is de constructie niet als geheel bevaagbaar, *tenzij* als echo-vraag.

- (41) e We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk *tenzij* ons budget dat niet toelaat.
 f *Gaan we deze zomer op vakantie naar Frankrijk *tenzij* ons budget dat niet toelaat?

6 Duinhoven en Riem Vis (1986: 121) merken op dat ook van het tweede disjunct een negatieve voorwaarde gemaakt kan worden (*Loop door of je krijgt een bekeuring; Loop door als je geen bekeuring wil*). Dat lijkt er volgens hen op te wijzen dat het eerste disjunct het tweede niet nodig heeft, maar omgekeerd wel, of nog: dat het tweede disjunct ondergeschikt is aan het eerste, ervan afhankelijk is.

Op basis van de overeenkomsten in betekenis en syntactisch gedrag tussen de constructie met *tenzij/ behalve als* en de exceptieve *of*-constructie kan de pragmatische beschrijving van de ene dan ook verhelderend werken voor de pragmatische beschrijving van de andere. In dit opzicht is Dancygiers (1998: 172) analyse van de Engelse tegenhanger van *tenzij/ behalve als*, *unless*, het vermelden waard. Dancygier analyseert *q unless p* als ‘q; only if p, not-q’. Dat betekent dat het eerste lid, *q*, in *q unless p* apart beweerd wordt en dat *p* als de unieke en uitzonderlijke situatie wordt voorgesteld die de realisatie van *q* verhindert. Toegepast op de exceptieve *of*-constructie houdt deze analyse in dat het eerste disjunct eveneens apart beweerd wordt. De uitingen (40a – 41a) zijn in dit opzicht retorisch equivalent met respectievelijk (40d) en (41g).

- (40) d We gaan morgen zwemmen; alleen als Jan op bezoek komt, gaan we niet zwemmen.
- (41) g We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk; alleen als ons budget dat niet toelaat, gaan we niet op vakantie naar Frankrijk.

De exceptieve *of*-constructie drukt, met andere woorden, twee opeenvolgende en verbonden taalhandelingen uit: een hoofdtalhandeling verbonden met het eerste disjunct en een assertieve taalhandeling waarvan de propositionele inhoud de voorwaardelijke relatie tussen het eerste en het tweede disjunct vormt. Deze analyse verklaart ook mede waarom (36a (=42a)) als een sterkere toestemming om het ziekenhuis te verlaten ervaren wordt dan (36b (=42b)), zoals boven al werd aangegeven. (42a) is immers retorisch equivalent met (42c).

- (42) a U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, of er moeten zich complicaties voordoen.
- b U mag volgende week het ziekenhuis verlaten als er zich geen complicaties voordoen.
- c U mag volgende week het ziekenhuis verlaten; alleen als er zich complicaties voordoen, mag u het ziekenhuis niet verlaten.

In de commentariërende *of*-constructie, ten slotte, fungeert het eerste disjunct eveneens als de propositionele inhoud van de hoofdtalhandeling. Zo is (43a) in eerste instantie bedoeld als een aanbod, (43b) als een uitnodiging of verzoek, (43c) als een informatieve mededeling en (43d) als een bevel.

- (43) a Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken?
- b Ga zitten, of heb je geen tijd?
- c Piet komt morgen langs – of wist je dat al?
- d Ga naar boven, of hoor je niet goed?

Het tweede disjunct vormt een “zelfstandig onderdeel in de discourse” (Van der Heijden 1999: 205), waardoor het ook als een zelfstandige zin kan worden weergegeven, zoals in (43a). Het is bedoeld als een commentaar op de toepasselijkheid van de taalhandeling gesteld in het eerste disjunct en fungeert dan ook ofwel als een uitweg voor de toehoorder

om niet op de taalhandeling verbonden met het eerste disjunct in te gaan, ofwel, zoals in (43d), als een retorische ondersteuning van de validiteit van die taalhandeling.

3 Semantisch-pragmatische verklaring

De drie besproken asymmetrische *of*-constructies hebben elk een exclusieve interpretatie die, in tegenstelling tot de exclusieve interpretatie van symmetrische disjuncties, niet annuleerbaar is. In 3.2 verklaren we de exclusieve interpretatie van de asymmetrische *of*-constructies én de onmogelijkheid om die te annuleren op semantisch-pragmatische gronden. Vooraf bespreken we in 3.1 kort de standaardbeschrijving van symmetrische disjuncties binnen de Neogriceaanse pragmatiek.

3.1 Disjunctie en conversationele implicaturen

In de Neogriceaanse pragmatiek geldt momenteel de volgende analyse van *of* als de standaardbeschrijving (Levinson 2000: 108-109). De basisbetekenis van *of* is inclusief. Daarnaast wil men een verklaring geven 1) van de interpretatie van *of* als een exclusieve disjunctie, en 2) van de onzekerheid over *p* en *q* van de spreker die de uiting *p of q* gebruikt. Iemand die zegt: *Wij gaan met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië*, impliceert normalerwijze dat een van de twee streken hun vakantiebestemming zal zijn en niet beide (want in dat geval had hij *en* gezegd) en dat hij op dat moment niet weet welke van die twee het zal zijn. Die twee geïmpliceerde betekenisaspecten worden gezien als (veralgemeende conversationele) implicaturen. De exclusieve interpretatie wordt verklaard als een scalaire implicatuur, de epistemische onzekerheidsinterpretatie als een zinsimplicatuur ('clausal implicature')⁷. Beide implicaturen zijn Q-implicaturen (implicaturen gebaseerd op het eerste kwantiteitsmaxime, namelijk dat de spreker zijn bijdrage zo informatief mogelijk maakt).

- (44) a Wij gaan met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië.
 => ⁸ (exclusief) Wij gaan niet naar beide streken met vakantie.
 => (onzekerheid) Het is mogelijk dat we met vakantie naar Zuid-Frankrijk gaan, het is mogelijk dat we niet met vakantie naar Zuid-Frankrijk gaan; het is mogelijk dat we met vakantie naar Catalonië gaan, het is mogelijk dat we niet met vakantie naar Catalonië gaan. *Of*: Ik weet momenteel niet of we met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië gaan.

De scalaire implicatuur is gebaseerd op de implicatieve schaal $\langle p \text{ en } q; p \text{ of } q \rangle$, waarbij de keuze voor de informatief zwakkere formulering *p of q* normaal leidt tot de ontkenning van de informatief sterkere formulering *p en q* als een annuleerbare implicatuur: *niet (p en q)*. De onzekerheidsimplicatuur formuleren we in een algemene, neutrale vorm (*Voor de spreker is*

7 In zijn bespreking van de conversationele implicatuur samenhangend met de uiting *p of q* heeft Grice (1989: 44-47) het alleen over de onzekerheidsimplicatuur. De exclusieve implicatuur werd geïntroduceerd door Horn (zie Horn 2006: 33-35).

8 We gebruiken ' \Rightarrow ' om een gevolgtrekking in de vorm van een conversationele implicatuur aan te geven.

het mogelijk dat p en mogelijk dat niet p, voor de spreker is het mogelijk dat q en mogelijk dat niet q)⁹. Die algemene vorm geeft de mogelijkheid de onzekerheid niet alleen toe te passen op assertieve taalhandelingen (zoals in de literatuur over pragmatiek over het algemeen gebeurt), maar ook op andere taalhandelingstypes (zie verder). Bij een symmetrische disjunctie van asserties zoals in (44) neemt de implicatuur de vorm aan van epistemische onzekerheid (*Ik weet momenteel niet of we met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië gaan.*)

De epistemische onzekerheidsimplicatuur en de scalaire (exclusieve) implicatuur zorgen er samen voor dat een symmetrische disjunctie van asserties als (44a), waarin de twee disjuncten als evenwaardige alternatieven worden gepresenteerd, als volgt geparafraseerd kan worden: *als p het geval is, dan is q niet het geval en als p niet het geval is, dan is q wel het geval.*

- (44) b Als we met vakantie naar Zuid-Frankrijk gaan, dan gaan we niet met vakantie naar Catalonië en als we niet met vakantie naar Zuid-Frankrijk gaan, dan gaan we met vakantie naar Catalonië.

Beide implicaturen kunnen ook door de spreker opgeschort of geannuleerd worden.¹⁰ In (44c) wordt de exclusieve implicatuur door de spreker opgeschort; in (44d) wordt de onzekerheidsimplicatuur geannuleerd.

- (44) c We gaan met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië, en we kunnen misschien ook de twee combineren.
d We gaan met vakantie naar Zuid-Frankrijk of naar Catalonië. Raad eens waar?

Bij een aantal disjuncties is alleen een exclusieve interpretatie mogelijk die niet geannuleerd kan worden omdat de disjuncten verwijzen naar standen van zaken die we incompatibel achten op basis van onze wereldkennis (vergelijk: *Zij is nu in haar kantoor of in de bibliotheek*) of omdat het ene disjunct de ontkenning is van het andere (*Kom je morgen of niet?*). Anderzijds kan de spreker de exclusieve implicatuur ook verhinderen door *en/of* in plaats van *of* te gebruiken.

Bij een symmetrische disjunctie van verzoeken of bevelen (45) of van aanbiedingen (46)¹¹ neemt de onzekerheidsimplicatuur de vorm aan van een keuze die aan de toespreker wordt overgelaten. Ook hier zorgt de scalaire implicatuur voor een exclusieve interpretatie. Bij een disjunctie van verzoeken hoeft de toespreker slechts één handeling uit te voeren om aan het verzoek van de spreker te voldoen (45a-b). Bij een aanbod verbindt de spreker er zich toe om voor het door de toespreker gekozen alternatief te zorgen, maar niet voor beide (46a-b).

⁹ We gaan hier niet in op de discussie over de precieze aard van de onzekerheidsimplicatuur. Zie hierover Levinson (2002: 76), Atlas (2005: 53-54).

¹⁰ De mogelijkheden om een conversationele implicatuur te annuleren of op te schorten worden doorgaans samen vermeld, maar zijn natuurlijk niet hetzelfde. Bij annulering wordt de implicatuur ontkend, bij opschorting laat de spreker expliciet open dat de sterkere formulering geldt (vergelijk: *en misschien ook p en q* in (44c)). Horn (2001: 546 noot 21) geeft voorbeelden waarbij opschorting van de implicatuur mogelijk is, maar geen annulering.

¹¹ Een *aanbod* is een taalhandeling waardoor de spreker zich verbindt om een bepaalde handeling uit te voeren op voorwaarde dat de toespreker positief op het aanbod reageert.

- (45) a Lees een boekje of kijk wat tv, (maar laat me nu verder werken).
 b Doe de vaat of ruim de tafel af.
- (46) a Wilt u iets fris of hebt u graag een kopje koffie?
 b Kaas of dessert. (als onderdeel van een bepaald menu in een restaurant)

Ook in deze gevallen is de exclusieve implicatuur opschortbaar of annuleerbaar. Bij een verzoek kan de spreker er bijvoorbeeld aan toevoegen: *Maar je mag natuurlijk ook de twee doen* of hij kan positief reageren op een vraag in die zin van de toegesprokene. Ook bij een aanbod als (46a) kan men zich voorstellen dat de toegesprokene zegt: *Eerst graag een glas water en daarna wil ik graag een kopje koffie* en dat de spreker daarop positief reageert zonder te vinden dat hij iets doet dat tegengesteld is aan wat hij gezegd heeft. Voorbeeld (46b), dat een niet-annuleerbare exclusieve interpretatie krijgt, vormt op het eerste gezicht een probleem. Een dergelijk voorbeeld wordt door Ducrot (1973: 98-100) ook beschouwd als een echt voorbeeld van een exclusief *of*. Als we dezelfde uiting (46b) echter situeren in de context van een etentje thuis met vrienden, dan wordt de exclusieve implicatuur gemakkelijker annuleerbaar of opschortbaar. De niet-annuleerbare exclusieve interpretatie hangt bijgevolg samen met de context van een restaurant, waar elk onderdeel van een menu staat voor een bepaald bedrag. We weten dat je meer dan het aangegeven bedrag van het menu moet betalen als je dat menu wil uitbreiden.

3.2 De implicaturen bij asymmetrische disjuncties

In wat volgt gaan we na in welke mate de onzekerheidsimplicatuur en de exclusieve implicatuur een rol spelen in de interpretatie van de drie asymmetrische disjuncties. Daarbij willen we ook een verklaring geven van het feit dat de exclusieve interpretaties niet annuleerbaar zijn. We gaan eerst in op de onzekerheidsimplicatuur.

Zoals in 2.3 uiteengezet is, bestaan conditionele disjuncties zoals (4-6, 47) illocutief gezien uit een directief eerste deel (of de rapportering ervan) en een daaraan ondergeschikt assertief tweede deel met de illocutieve kracht van een dreigement of een waarschuwing. Het dreigement of de waarschuwing wordt afhankelijk gemaakt van het niet-opvolgen van het directieve eerste deel: vergelijk de aanwezigheid of de mogelijke toevoeging van *anders* in het tweede disjunct. Illocutief is het directieve eerste disjunct ook prominenter. Voor zover door dergelijke directieve *of*-constructies aan de toegesprokene al een keuze wordt aangeboden (zoals in de voorbeelden (45-46)), is die dus heel ongelijk van aard: de keuze tussen het opvolgen van een directieve taalhandeling (*je mond houden*) en een voor de toegesprokene negatief gevolg in geval hij dat niet doet (*geen toetje krijgen*). De onzekerheidsimplicatuur speelt hier dus geen rol meer: de keuze dient volgens de spreker naar het eerste disjunct te gaan.

- (47) Hou je mond of je krijgt geen toetje.

In de exceptieve *of*-constructies zoals (48a) zijn de twee disjuncten van bewerende aard en verwachten we dat de onzekerheidsimplicatuur de vorm heeft van epistemische onzekerheid. Voor de spreker zijn het echter geen gelijkwaardige alternatieven. Het tweede dis-

junct heeft de waarde van een voorbehoud op de geldigheid van wat in het eerste disjunct gezegd wordt: vergelijk de parafrasen met *tenzij/behalfve als* en *alleen als*.

- (48) a U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, of er zouden zich complicaties moeten voordoen.
 b U mag volgende week het ziekenhuis verlaten, *tenzij/behalfve als* er zich complicaties voordoen.
 c U mag volgende week het ziekenhuis verlaten; *alleen als* er zich complicaties zouden voordoen mag u het ziekenhuis niet verlaten.

Het eerste disjunct is ook hier prominenter omdat het voorbehoud een omstandigheid betreft die door de epistemische modalisering (*moet, zou moeten*) als (zeer) onwaarschijnlijk wordt voorgesteld (vergelijk ook (35-36) in 2.2). Dat wijst erop dat de spreker tamelijk zeker is van het eerste disjunct en dat bijgevolg ook in exceptieve *of*-constructies de epistemische onzekerheidsimplicatuur niet speelt zoals bij symmetrische disjuncties.

De commentariërende *of*-constructies geven wel aanleiding tot de onzekerheidsimplicatuur, tenminste indien het tweede disjunct niet ironisch of puur retorisch geïnterpreteerd wordt zoals in (49d). Met (49a-b) geeft de spreker aan de toegesprokene de keuze om al dan niet positief op zijn aanbod, respectievelijk zijn verzoek te reageren en zorgt hij er ook voor dat een negatieve reactie niet als onbeleefd overkomt. Met (49c) gaat de spreker na of zijn mededeling aan een van de geslaagdheidsvoorwaarden voldoet (nl. de toegesprokene weet niet dat *p*) en biedt hij de toegesprokene ook de mogelijkheid te zeggen dat de mededeling niet relevant is. In termen van de etnomethodologische conversatieanalyse (zie Mazeland (2003)) betekent dit dat de spreker de keuze geeft tussen een geprefereerde reactie op de gestelde taalhandeling en een niet-geprefereerde reactie. Tegelijkertijd biedt de spreker in het tweede disjunct een verantwoording voor die niet-geprefereerde reactie aan, waardoor die niet-geprefereerde reactie minder onbeleefd wordt.

- (49) a Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken?
 b Ga zitten, of heb je geen tijd?
 c Piet komt morgen langs – of wist je dat al?
 d Ga naar boven, of hoor je niet goed?

Wat de *exclusieve interpretatie* betreft dienen we vooreerst op te merken dat die in deze gevallen niet verklaard kan worden door een scalaire implicatuur zoals bij de symmetrische disjuncties. Symmetrische disjuncties staan in contrast met een mogelijke conjunctie met *en*. De scalaire, exclusieve implicatuur *niet(p en q)* ontstaat omdat de spreker *of* kiest en niet *en*. De drie asymmetrische disjuncties hebben echter geen alternatieve formulering met het voegwoord *en*: als de corresponderende conjuncties al bestaan, gaat het om andere constructies (zie ook noot 5).

Zoals in de inleiding al is opgemerkt, is de exclusieve interpretatie van de drie asymmetrische *of*-constructies niet annuleerbaar en is die exclusieve interpretatie noch de niet-annuleerbaarheid ervan niet te wijten aan het verbinden van standen van zaken die op zichzelf al incompatibel zijn. Vergelijk:

- (50) a Je houdt je mond of je krijgt geen toetje.
 b Het bedrijf gaat failliet, of de overheid moet ingrijpen.
 c Ga zitten, of heb je geen tijd?

In de conditionele disjunctie (50a) gaat het om twee standen van zaken (*Je mond houden* en *Geen toetje krijgen*) die op zich compatibel zijn. Hetzelfde geldt voor de exceptieve *of*-constructie (50b) (*Het bedrijf gaat failliet* en *De overheid grijpt in*) en voor de commentariërende *of*-constructie (50c) (*Gaan zitten* en *Geen tijd hebben*). De verklaring voor de exclusieve interpretatie en niet-annuleerbaarheid ervan moet dus elders gezocht worden.

In de taalhandelingsanalyse van conditionele disjuncties als (51a) is gebleken dat een dergelijke uiting bestaat uit een directief eerste deel en een dreigement of waarschuwing als tweede deel. Dat dreigement of die waarschuwing is afhankelijk gemaakt van de situatie waarin het eerste disjunct niet het geval is (51b). Dat maakt de interpretatie exclusief. Dat die exclusieve interpretatie niet annuleerbaar en ook niet opschortbaar (zie noot 10) is, heeft een pragmatische grond. Voor de pragmatische verklaring van dit verschijnsel doen we een beroep op een veralgemeende conversationale implicatuur die bekend is onder de naam ‘conditionele perfectie’ (conditional perfection). Conditionele taaluitingen (*als p, dan q*) vertonen de tendens om in hun interpretatie versterkt te worden tot hun biconditiële vorm (*als en alleen als p, dan q*) via de implicatuur *als niet-p, dan niet-q* (Van Canegem-Ardijns & Van Belle 2008).¹² Toegepast op een conditionele disjunctie als (51a) betekent dit dat het tweede disjunct (vergelijk ook (51b)) normalerwijze aanleiding geeft tot de implicatuur (51c).

- (51) a Je houdt je mond of anders krijg je geen toetje.
 b Je houdt je mond of *als je je mond niet houdt, krijg je geen toetje*.
 c => Als je je mond houdt, krijg je een toetje.
 d ?? Je houdt je mond of anders krijg je geen toetje, en misschien krijg je sowieso geen toetje.

De opschorting van implicatuur (51c) zou betekenen dat de spreker (51a) laat volgen door iets als *en misschien krijg je sowieso geen toetje* (51d). Een uiting als (51d) bevat echter een pragmatische paradox. De opschorting alsook de annulering (*en je krijgt sowieso geen toetje*) van de implicatuur is namelijk in tegenspraak met de propositionele attitude van de spreker die normalerwijze met het eerste disjunct verbonden is: door het directieve eerste deel drukt de spreker uit dat hij wil/verlangt dat de toegesprokene een bepaalde handeling (niet) stelt (vergelijk de oprechtheidsregel van directieve taalhandelingen). De opschorting of ontkenning van de implicatuur zou inhouden dat het de spreker niet uitmaakt of de toe-

12 Van Canegem-Ardijns & Van Belle (2008) bevat ook een overzicht van de omvangrijke literatuur over deze veralgemeende conversationale implicatuur. In dat artikel argumenteren we dat de conditionele perfectie-implicatuur drie vormen kan aannemen afhankelijk van de taalhandeling die met de conditionele uiting gerealiseerd wordt: *als niet-p, dan niet-q* (de meer neutrale vorm), *alleen als p, dan q* en *alleen als niet-p, dan niet-q*. De laatste vorm is o.m. verbonden met conditionele dreigementen als *Als je je mond niet houdt, krijg je geen toetje* (implicatuur: *Alleen als je je mond houdt, krijg je een toetje*). Daarnaast heeft een conditioneel dreigement ook nog de meer neutrale implicatuurvorm *als niet-p, dan niet-q* (51c).

gesprokene de directieve taalhandeling opvolgt, wat in tegenspraak is met de uitgedrukte propositionele attitude.¹³

Een gelijksoortige verklaring kan gegeven worden voor de minder prototypische conditionele disjuncties als (52-53) (zie voorbeeld (33)).

- (52) a Tevreden of geld terug.
b Tevreden of anders geld terug.
- (53) a De laagste kosten per maand of u ontvangt dubbel het verschil terug.
b De laagste kosten per maand of anders ontvangt u dubbel het verschil terug.

Het gaat hier om een combinatie van twee disjuncten met de illocutieve kracht van een verbintenis: de spreker/verkoper verbindt er zich toe (ervoor te zorgen) dat de toegesprokene/klant tevreden zal zijn of dat hij het geld van de aankoop teruggeeft als hij de eerste verbintenis niet zou houden (52). Door de tweede verbintenis te koppelen aan de eerste als negatieve voorwaarde (vgl. *anders*) is de interpretatie exclusief. Ook in dit geval gaat het niet om twee gelijkwaardige alternatieven aangezien de tweede voor de spreker een negatieve sanctie bevat (het geld teruggeven, het verschil dubbel terugbetalen), die hij zeker wil vermijden. Daaruit volgt ook dat de eerste verbintenis prominenter is. Men zou het als volgt kunnen stellen: hoe zwaarder de sanctie vermeld in de tweede verbintenis, des te sterker de stelligheid waarmee de inhoud van de eerste verbintenis (de tevredenheid van de klant) wordt voorgesteld. Daar-in schuilt de retorische kracht van slogans als (52-53). Ook hier is de exclusieve interpretatie niet annuleerbaar. Een ontkenning of opschorting ervan (*en misschien ontvangt u sowieso uw geld terug*) lijkt gewoon absurd. Het zou bovendien inhouden dat de voor de spreker belangrijkste eerste verbintenis (de klant is tevreden) als onbelangrijk wordt voorgesteld.

In 2.3 hebben we geargumenteed dat exceptieve *of*-constructies twee opeenvolgende en met elkaar verbonden taalhandelingen realiseren: een taalhandeling verbonden met het eerste disjunct (een toestemming, een bewering, een voornemen) en een ondergeschikte taalhandeling die waarde heeft van een voorbehoud bij de eerste (54b-c). De propositionele inhoud van dat voorbehoud drukt de voorwaardelijke relatie tussen het eerste en het tweede disjunct uit (vergelijk (54c)). Die taalhandelingsanalyse verklaart de niet-annuleerbare exclusieve interpretatie. Een bewering en een voorbehoud erop zijn niet samen het geval en het voorbehoud kan ook niet geannuleerd worden want dat zou betekenen dat de spreker een voorbehoud vermeldt en het daarna weer intrekt (vergelijk (54d)).

13 Zie Van Canegem-Ardijns (2010) over de pragmatische paradox die ontstaat als gevolg van de ontkenning van de implicatuur *als niet-p, dan niet-q* bij bepaalde taalhandelingen. Conditionele dreigementen en waarschuwingen (en beloftes) drukken een dubbele propositionele attitude uit. Met een conditioneel dreigement drukt de spreker naast het voornemen om de handeling in de consequent uit te voeren ook, en zelfs in eerste instantie, zijn verlangen uit dat de toehoorder de handeling in het antecedent uitvoert. Met een conditionele waarschuwing drukt de spreker naast het geloof in een negatief causaal verband tussen antecedent en consequent, ook zijn verlangen uit dat de toehoorder de handeling in het antecedent uitvoert. Ontkenning of opschorting van de *als niet-p, dan niet-q* implicatuur botst in beide gevallen met de tweede propositionele attitude. Wanneer de spreker de implicatuur ontkent of opschort (*en misschien ook q als niet-p*) neemt hij de motivatie van de toehoorder weg om de handeling in het antecedent uit te voeren en wordt het uitgedrukte verlangen van de spreker irrelevant en zinloos.

- (54) a Het bedrijf gaat failliet, of de overheid zou moeten ingrijpen.
 b Het bedrijf gaat failliet, *tenzij/behalve als* de overheid zou ingrijpen.
 c Het bedrijf gaat failliet; *alleen als* de overheid ingrijpt, gaat het niet failliet.
 d *Het bedrijf gaat failliet, of de overheid zou moeten ingrijpen. En het bedrijf gaat sowieso failliet.
 e ?Het bedrijf gaat failliet, of de overheid zou moeten ingrijpen. En *misschien* gaat het sowieso failliet.

Een opschorting van de exclusieve interpretatie zoals in (54e) lijkt ons echter niet onmogelijk. Dat zou trouwens overeenkomen met de parafrase in (54c), waarin *alleen als de overheid ingrijpt* de waarde heeft van een noodzakelijke voorwaarde voor *het bedrijf gaat niet failliet*¹⁴. Een noodzakelijke voorwaarde voor *niet failliet gaan* is geen voldoende voorwaarde en laat de kans open dat *niet failliet gaan* toch niet het geval is.

Bij commentariërende *of*-constructies betreft het verband tussen de twee disjuncten niet hun propositionele inhoud, maar hun functie op taalhandelingsniveau: het tweede disjunct vraagt of een bepaalde geslaagdheidsvoorwaarde van de taalhandeling in het eerste disjunct of een algemene communicatievoorwaarde opgaat. Bij de bespreking van de onzekerheidsimplicatuur hierboven hebben we geargumenteed dat de spreker met het tweede disjunct aan de toegesprokene de keuze geeft tussen een geprefereerde of een niet-geprefereerde reactie op zijn taalhandeling, of alleszins aan de toegesprokene de mogelijkheid biedt van een niet-geprefereerde reactie zonder dat die onbeleefd zou overkomen. We stellen daarom voor commentariërende *of*-constructies als (55) als algemene structuur (56) voor.

- (55) a Wil je een borrel? Of drink je geen alcoholische dranken?
 b Ga zitten, of heb je geen tijd?
 c Piet komt morgen langs – of wist je dat al?
- (56) Kun je op een geprefereerde wijze reageren op mijn taalhandeling in *p* of kun je niet op een geprefereerde wijze reageren door je antwoord op mijn vraag in *q*?

Die algemene structuur biedt een verklaring voor de exclusieve interpretatie, alsook voor het feit dat die niet annuleerbaar of opschortbaar is. Annulatie of opschorting zou immers betekenen dat een ontkennend antwoord op *q* geen goede reden is voor een niet-geprefereerde reactie, terwijl de spreker *q* net aanreikt als een goede reden.

14 Dit komt overeen met de analyse van *alleen als A, dan C* in Appiah (1993) en Van Canegem-Ardijns (2010). *Alleen als A dan C* heeft naast de negatieve betekeniscomponent *als niet-A, dan niet-C*, ook een positieve betekeniscomponent. Die positieve betekeniscomponent is niet *als A, dan C*. Uit *alleen als het bewolkt is, regent het* volgt immers niet dat als het bewolkt is, het ook regent. Wat wél volgt is dat als het bewolkt is, het mogelijk ook regent. De positieve betekeniscomponent van *alleen als A, dan C* is, met andere woorden: *als A, dan mogelijk C*. Toegepast op (54c) betekent dit: *als de overheid niet ingrijpt, gaat het bedrijf failliet* (= *als niet-A, dan niet-C*), *als de overheid ingrijpt, dan is het mogelijk dat het bedrijf failliet gaat* (= *als A, dan mogelijk C*).

4 Conclusie

4.1 Een semantisch-pragmatische verklaring van de exclusieve betekenis van de asymmetrische exclusieve *of*-constructies

De drie hier behandelde asymmetrische *of*-constructies hebben als specifiek kenmerk dat ze alleen exclusief te interpreteren zijn en dat die exclusieve interpretatie normalerwijze door de spreker niet geannuleerd kan worden en behalve bij de exceptieve *of*-constructie ook niet opgeschort. Die exclusieve interpretatie en de onmogelijkheid ze te annuleren zijn bovendien niet te verklaren door het feit dat twee standen van zaken verbonden zouden worden die op zich al incompatibel zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze disjuncties of de corresponderende constructies in andere talen voorgesteld zijn als ‘echte’ exclusieve disjuncties (zie o.m. Lakoff (1971)).

We zijn echter van mening dat de exclusieve interpretatie in deze gevallen op semantisch-pragmatische gronden verklaard kan worden en dat deze constructies bijgevolg geen argumenten vormen om in het Nederlands twee nevenschikkende voegwoorden *of* te onderscheiden: een inclusief en een exclusief.

Conditionele disjuncties hebben een exclusieve interpretatie omdat de ontkenning van het eerste disjunct de voorwaarde vormt voor de geldigheid van de waarschuwing of het dreigement in het tweede disjunct (vergelijk de toevoeging van *anders*). Die exclusieve interpretatie is niet te annuleren omdat annulering zou leiden tot een pragmatische paradox: enerzijds drukt de spreker de propositionele attitude uit dat hij verlangt dat de toegesprokene een handeling zou stellen, anderzijds zou de spreker door de annulering zijn propositionele attitude ontkennen.

Bij exceptieve *of*-constructies leidt de asymmetrie ertoe dat het tweede disjunct de waarde heeft van een voorbehoud bij wat door het eerste disjunct beweerd wordt. *Of q* kan dan ook geparafraseerd worden door *tenzij/behalve als q* en *alleen als q, niet p*. Dat verklaart de exclusieve interpretatie en haar niet-annuleerbaarheid, want annulering zou inhouden dat de spreker het net gemaakte voorbehoud bij zijn bewering ontkent. Een opschorting van het voorbehoud lijkt ons echter niet onmogelijk, wat overeenkomt met het feit dat *of q* slechts een noodzakelijke voorwaarde voor *niet p* uitdrukt en geen voldoende voorwaarde.

Het verband tussen de twee disjuncten van commentariërende *of*-constructies is te situeren op taalhandelingsniveau: met het vragende tweede disjunct gaat de spreker na of de toegesprokene op een geprefereerde wijze op zijn taalhandeling in *p* kan reageren. Tegelijkertijd biedt hij hem de mogelijkheid om op een niet-geprefereerde wijze te reageren, waardoor die mogelijke reactie haar niet-geprefereerde karakter in feite verliest. Het taalhandelingsverband verklaart hier de exclusieve interpretatie en de onmogelijkheid om die te annuleren of op te schorten.

4.2 De puur semantische analyse van Malepaard (2007)

Malepaard (2007) verklaart het exclusieve karakter van de conditionele disjunctie en de exceptieve *of*-constructie op puur semantische gronden, namelijk in termen van de

impliciete aanwezigheid van de contrapool van het eerste disjunct. Zinnen hebben een polariteitswaarde, d.w.z. dat ze positief of negatief zijn. Een positieve zin vormt met zijn negatieve pendant of contrapool een bipolaire relatie. In symmetrische disjuncties wordt elk disjunct gepresenteerd onder het opzicht van bipolariteit. Dat brengt mee dat een symmetrische disjunctie als *Het woordenboek ligt op het bureau of het staat in de kast* die normalerwijze een exclusieve interpretatie krijgt, tweevoudig bipolair is. Aangezien we niet weten welk van de disjuncten waar is, laat de zin een dubbele parafrase toe: *als het woordenboek op het bureau ligt, dan staat het niet in de kast* en *als het woordenboek niet op het bureau ligt, dan staat het in de kast*.

Bij asymmetrische disjuncties worden de disjuncten echter niet als gelijkwaardig gepresenteerd, maar is de verhouding tussen de disjuncten hiërarchisch: het eerste disjunct is als alternatief prominenter dan het andere. Van een echte alternatiefstelling tussen de twee disjuncten is bijgevolg geen sprake. Het tweede disjunct wordt niet gepresenteerd onder het opzicht van bipolariteit. Alleen de contrapool van het eerste disjunct speelt een rol als impliciet onderdeel van het tweede disjunct (Malepaard 2007: 335). Bij conditionele disjuncties heeft de impliciete contrapool een conditionele vorm (*We moeten vertrekken of als we niet vertrekken, zullen we te laat komen*), wat overeenkomt met de in 2.1 vermelde mogelijkheid om aan het tweede disjunct het zinsverbindende bijwoord *anders* toe te voegen dat als een anaforische verwijzing het eerste lid als een negatieve conditie in het tweede disjunct opneemt (*We moeten vertrekken of anders zullen we te laat komen*). Bij exceptieve *of*-constructies neemt de impliciete contrapool dezelfde mededelende vorm aan als het eerste disjunct en krijgt het tweede disjunct een conditionele interpretatie (*We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk of we gaan deze zomer niet op vakantie naar Frankrijk als ons budget dat niet toelaat*).

Malepaards parafrase van de exceptieve *of*-constructie strookt echter niet helemaal met de illocutieve strekking van deze constructie. Zoals we in 2.3 hebben geargumenteed, is een parafrase met *alleen als* een betere weergave van de illocutieve strekking van de exceptieve *of*-constructie (*We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk; alleen als ons budget dat niet toelaat, gaan we deze zomer niet op vakantie naar Frankrijk*). Die parafrase strookt ook met de mogelijkheid om het tweede lid van een exceptieve *of*-constructie te vervangen door een conditionele bijzin ingeleid door *tenzij* (*We gaan deze zomer op vakantie naar Frankrijk tenzij ons budget dat niet toelaat*).

Ten slotte, doordat de analyse van Malepaard op puur semantische gronden gebaseerd is, biedt ze geen verklaring voor het niet-annuleerbare karakter van de exclusieve interpretatie van de conditionele disjunctie. De taalhandelingsanalyse van beide constructies in ons artikel verklaart daarentegen wel waarom de exclusieve interpretatie niet geannuleerd kan worden. In het geval van de conditionele disjunctie leidt annulering van de exclusieve interpretatie tot een pragmatische paradox: de spreker drukt zijn verlangen uit dat de toehoorder iets doet en neemt tegelijkertijd de motivatie van de toehoorder weg om te doen wat de spreker van hem verlangt. In het geval van de exceptieve *of*-constructie zou annulering van de exclusieve interpretatie inhouden dat de spreker een voorbehoud vermeldt en het daarna weer intrekt.

4.3 *Veralgemeende implicaturen en de grens tussen semantiek en pragmatiek*

De linguïstische en taalfilosofische uitwerking van de theorie van Grice over conversationale implicaturen heeft geleid tot een nog steeds aan de gang zijnde discussie over de grens tussen semantiek en pragmatiek in de betekenisbeschrijving (zie o.m. Geurts 2009, Horn 2006, Huang 2007: 209-242 en Jaszczolt (in press) voor een overzicht van de verschillende standpunten). Zoals Grice baseert het pragmatisch onderzoek zich in hoofdzaak op een waarheidsconditionele semantiek en ging het aanvankelijk uit van de hypothese dat er een duidelijke scheidingslijn zou zijn tussen waarheidsconditionele (= semantische) en niet-waarheidsconditionele (= pragmatische) betekenisaspecten. Het onderzoek naar conversationale implicaturen heeft alleszins duidelijk gemaakt dat die hypothese niet opgaat. In diverse bijdragen is erop gewezen dat veralgemeende implicaturen ook een bijdrage kunnen leveren tot die waarheidsconditionele betekenis.

In de pragmatische theorievorming zijn er momenteel heel verschillende standpunten over de grens tussen semantiek en pragmatiek, die we binnen het bestek van dit artikel onmogelijk kunnen bespreken (zie de hier boven vermelde referenties). We beperken ons hier tot twee parameters in de discussie over scalaire implicaturen, die we ontleen aan Geurts (2009). De eerste parameter betreft de taalvorm waarmee de scalaire implicatuur verbonden is: de scalaire uitdrukking of de propositie waarin die voorkomt. In de eerste visie, die door Geurts 'lokalistisch' wordt genoemd, wordt de implicatuur min of meer direct verbonden met het voorkomen van de scalaire uitdrukking. Men kan dan volgens Geurts (2009: 53) in feite niet meer spreken van een echte conversationale implicatuur. In de tweede visie, die meer aansluit bij de ideeën van Grice zelf, is een implicatuur gebaseerd op een volledige propositie. De tweede parameter betreft de aard van de scalaire implicatuur. De twee uitersten zijn in dit geval: default en volledige contextuele afhankelijkheid. Maar ook van 'default' zijn er nog in sterkte variërende versies: 'default' als een nagenoeg automatisch gegenereerde inferentie versus een inferentie die normalerwijze gemaakt wordt¹⁵. De defaultvisie gaat nogal eens samen met een lokalistische opvatting, maar zoals Geurts (2009: 58-59) aantoont, komen ook andere opvattingen voor.

Aangezien we met dit artikel in de eerste plaats een descriptieve bijdrage willen leveren, zijn we uitgegaan van de standaardbeschrijving van het disjunctieve *of* die momenteel in de pragmatische literatuur gangbaar is. In het licht van de boven vermelde discussiepunten i.v.m. veralgemeende conversationale implicaturen, leidt onze analyse van symmetrische en asymmetrische disjuncties tot een genuanceerde positiebepaling. De onzekerheidsimplicatuur en de exclusieve implicatuur komen voor met verschillende graden van context-afhankelijkheid. De specifieke aard van de onzekerheidsimplicatuur is afhankelijk van de taalhandeling die door de uiting gerealiseerd wordt; de niet-annuleerbare exclusieve interpretatie in de drie besproken constructies hangt samen met hun syntactische vorm en de uitgedrukte taalhandeling en is sterk geconventionaliseerd. Belangrijk lijkt ons dat we hebben aangetoond dat de onzekerheidsimplicatuur en de exclusieve implicatuur bij disjuncties niet onafhankelijk van elkaar geanalyseerd kunnen worden.

15 Zie ook Jaszczolt (in press) voor de verschillende vormen die een defaultinferentie kan aannemen.

Bibliografie

- [ANS 1997] Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2^e, geheel herziene druk. Groningen: Martinus Nijhoff & Deurne: Wolters Plantyn.
- Appiah, K. A. (1993). Only-ifs. *Philosophical Perspectives* 7, 397–410.
- Atlas, J.D. (2005). *Logic, meaning, and conversation: semantic underdeterminacy, implicature, and their interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Auwers, J. Van der & V.A. Plungian. (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2, 79-124.
- Bach, K. (2004). Pragmatics and the philosophy of language. In: L.R. Horn & G. Ward (red.), *The handbook of pragmatics*. (=Blackwell handbooks in linguistics 16). Oxford: Blackwell, 463-487.
- Belle, W. Van (2003). *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren*. Leuven & Leusden: Acco.
- Boogaart, R. (2004). 'Meet het en je weet het': van gebod naar voorwaarde. In: S. Daalder, Th. Janssen & J. Noordegraaf (red.), *Taal in verandering*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 23-36.
- Breheny, R., Katsos, N. & J. Williams (2006). Are generalised scalar implicatures generated by default? An on-line investigation into the role of context in generating pragmatic inferences. *Cognition* 100, 434-463.
- Canegem-Ardijns, I. Van & W. Van Belle (2008). Conditionals and types of conditional perfection. *Journal of Pragmatics* 40, 349-376.
- Canegem-Ardijns, I. Van (2010). The indefeasibility of the inference that *if not-A, then not-C*. *Journal of Pragmatics* 42, 1-15.
- Culicover, P.W. & R. Jackendoff (1997). Semantic subordination despite syntactic coordination. *Linguistic Inquiry* 28, 195-217.
- Dancygier, B. (1998). *Conditionals and prediction. Time, knowledge and causation in conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R. & S. Reed (2001). *Conditionals. A comprehensive empirical analysis*. (=Topics in English linguistics 37). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ducrot, O. (1973). *La preuve et le dire*. Parijs: Maison Mame.
- Duinhoven, A.M. & F.A.M. Riem Vis (1986). *Of terug naar af*. Over het heden en verleden van een voegwoord. *De Nieuwe Taalgids* 79, 114-133.
- Fillenbaum, S. (1986). The use of conditionals in inducements and deterrents. In: E. Closs-Traugott, A. ter Meulen, R. Snitzer, F. Judy, & A. Charles. (red.), *On conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press, 179-195.
- Fortuin, E. & R. Boogaart (2009). Imperative as conditional: from constructional to compositional semantics. *Cognitive Linguistics* 20, 641-673.
- Franke, M. (2008). Pseudo-imperatives and other cases of conditional conjunction and conjunctive disjunction. In: C. Fabricius-Hansen & W. Ramm (reds.), *'Subordination' versus 'Coordination' in Sentence and Text. A cross-linguistic perspective*. (=Studies in language companion series 98). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Geurts, B. (2009). Scalar implicature and local pragmatics. *Mind & Language* 24, 51-79.

- Grice, H.P. (1989).** *Studies in the way of words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Heeswijck, A. Van (1987).** De Nederlandse *of*-constructies en hun equivalenten in het Duits. In: D. Becks, W. Clijsters, M. Verjans (red.). *Liber Amicorum Jan Berger. Verzamelde opstellen over taaldidactiek*. Economische Hogeschool Limburg, 95-112.
- Heijden, E. van der (1999).** *Tussen nevenschikking en onderschikking. Een onderzoek naar verschillende vormen van verbinding in het Nederlands*. Doctoraal proefschrift Universiteit Nijmegen. Utrecht: LOT.
- Horn, L.R. (2001).** *A natural history of negation*. Herdruk. Stanford: CSLI.
- Horn, L.R. (2006).** The border wars: a neo-Gricean perspective. In: K. von Heusinger & K. Turner (reds.), *Where semantics meets pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 21-48.
- Huang, Y. (2007).** *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Huitink, J. (2008).** *Modals, conditionals and compositionality*. Doctoraal proefschrift. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Jaszczolt, K.M. (in press).** Semantics/pragmatics boundary disputes. In: C. Maienborn, K. von Heusinger & P. Portner (reds.), *Semantics: An international handbook of natural language meaning*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lakoff, R. (1971).** If's, and's, and but's about conjunction. In: Ch. J. Fillmore & D.T. Langendoen (red.), *Studies in linguistic semantics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 63-77.
- Lamiroy, B. & W. Van Belle (2003).** Is het Nederlandse *anders* anders dan het Franse *autrement*? *Leuvense Bijdragen* 92, 147-161.
- Levinson, S. (2000).** *Presumptive meanings. The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge Mass./Londen: MIT Press.
- Malepaard, J. (2007).** Inverse disjuncties. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 25, 311-360.
- Mazeland, H. (2003).** *Inleiding in de conversatie-analyse*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- McCawley, J.D. (1981/1993).** *Everything that linguists have always wanted to know about logic (but were ashamed to ask)*. 2^e druk. Chicago: University of Chicago Press.
- Pelletier, F.J. (1977).** Or. *Theoretical Linguistics* 4, 61-74.
- Searle, J.R. (1969).** *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seuren, P.A.M. (1975).** *Tussen taal en denken*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema & Holkema.
- Smessaert, H. & W. Van Belle (2006).** *From manner expression to attitudinal discourse marker: the case of Dutch anders*. Preprint Departement Linguïstiek KU Leuven. Gereviseerde versie (in press) verschijnt in: A. van der Linden, J.-C. Verstraete & K. Davidse (red.), *Formal evidence in grammaticalization research*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sweetser, E. (1990).** *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandeweghe, W. (2004).** [m.m.v. M. Devos & A. De Meersman]. *Grammatica van de Nederlandse zin*. 3^e herziene druk. Antwerpen / Apeldoorn: Garant.
- Vandeweghe, W. (2007).** Ultimatieve en negatief gebonden *of*-constructies. Studies van de BKL 2007. <<http://webh01.ua.ac.be/linguist/online/sbkl2007/van2007.pdf>>
- Welschen, A. (1999).** *Duale syntaxis en polaire contractie. Negatief gebonden of-constructies*. (= Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU 27). Münster: Nodus.